

“KİTABI DƏDƏ QORQUD”DA XANIMLAR

Rəfiqə RZAYEVA,

Şirvan şəhər 1 nömrəli tam orta məktəb – xüsusi
istedadlı şagirdlər liseyinin direktoru

“Kitabi-Dədə Qorqud” milli-mənəvi bütövlüyümüzün, əxlaqi kamilliyimizin, etik dünyamızın mükəmməl toplusudur. Bu kamillik dünyamızın bir qütübünü də qadınlar – xanımlar təşkil edir.

“Dastan”da yurdumuzun müdriklik rəmzi, el bilicimiz Dədə Qorqud oğuzun hər müşkülünü həll edən, qayıbdən dürlü xəbərlər söyləyənidir. Ona görə də uluca ozanımız *“nə ki buyursa qəbul edərlərdi”*. Dastanda Dədə Qorquda aid olan deyimlərdən biri də qadınların xarakterinə görə böl-güsüdür. Dastanın müqəddiməsində Dədə Qorqud dilindən deyilir:

“Qarılar dörd dürlüdür:

Birisi solduran soydur,

Birisi dölduran toydur.

Birisi evin dayağıdır,

Birisi necə söylərsən, bayağıdır.

Müdrək el bilicisi bu qadınlardan yalnız birini *“evin dayağı”* qadınları təqdir edir, alqışlayır. Kimdir evin dayağı qadınlar?!

Qorqud ata onları belə səciyyələndirir: *“...evin dayağı oldur ki, yazıdan-yabandan evə bir qonaq gəlsə,ər adam evdə olmasa, ol onu yedirər, içirər. ağırlar, əzizlər, göndərər”*.

Müdrək ozan belə qadınları alqışlayaraq deyir: *“Xanım,onun bəbəkləri bitsin (balaları yetişsin)! Ocağına*

buncılayın (bunun kimi) övrət gəlsin!”.

Uluca ozanımız təsvir etdiyi o biri qadınları *“solduran soy”*, *“dölduran toy”* və *“bayağı”* qadınları isə qarşılayaraq belə söyləyir: *“Bunun kiminin, xanım, bəbəkləri bitməsin! Ocağına bunun kimi övrət gəlməsin!”*.

Dədə Qorquda görə *“solduran soy”* qadınlar el-obanın adını batıran, əsil-nəcabətini itirənlərdir. “Solduran soy” ifadəsi “nəsil adını batıran” anlamına gəlir. Belə qadınlar acgöz, paxıl, görməmiş olar: *“...sabahdanca yerindən uru durar, əlin-yüzün yumadan doquz bazlammac ilə bir küvlək yağurd gəvəzlər, doyunca tıqa-basa yer (yeyər)...”*.

Belələri naşükürlük edər, olanlara qane olmaz, sədaqətdən, etibardan uzaq olar, gəlidiyi ocağa xain baxar, əlini böyrünə vurub deyər: *“Bu evi xarab olası! Əri varalıdan bəri daxı qarnım doymadı, yüzüm gülmədi; ayağım başmaq, yüzüm yaşmaq görmədi”, deyər. “Nolaydı, bu öləydi, birinə dəxi varaydım, umarımdan yaxşı-uyar olaydı”, deyər”...*

“Dölduran toy” qadınlar isə deyینگən, söyüşkən qadınlardır. Belələri abır bilməz, həya bilməz:

“...tərpədicə yerindən qalxdı, əl-

üzünü yumadan obanın o ucunu bu ucuna çarpışdırdı. Söz-şayiə yaydı, qapılara qulaq qoydu. Öynəyədək gəzdi. Öynədən sonra evinə gəldi. Gördü ki, oğru köpəklə yekə dana evini qatıb-qatışdırmışdır; evi toyuq komasına, inək damına dönmüşdür...”.

Bu gün el arasında belə qadınlara *“çovuş”* deyirlər. Belələri ev-eşik, ailə qədri bilməz, səhərdən axşamacan qarı pusmaq, söz gəzdirmək, qeybət qırmaq, ara qarışdırmaq onun sevimli məşguliyyəti olar.

“Bayağı” tərbiyəsiz, qanacaqsız qadınlar pis vərdiş və xasiyyətləri ilə *“solduran soy”* və *“dölduran toy”* qadınlardan da dözülməzdirlər, ona görə də müdrək el ağsaqqalı belələrini *“Ol, Nuh peyğəmbərin eşşəgi əslidir”*, -deyə lənətləyir və belə səciyyələndirir: *“evinə yazıdan-yabandan bir udlu (abırıl,utancaq) qonaq gəlsə, ər adam evdə olsa, əri ona desə ki, dur atmək gətir, yeyəlim, bu da yesin. Deyər bişmiş atməyin bəqası olmaz, yemək gərəkdir?...”*.

Beləsi deyینگən, söz eşitməzdir. Hətta qonaq yanında da ərini saymır, onu alçaldar: *“Neyləyim, bu yıxılacaq evdə un yox, ələk yox. Dəvə də dəyirmanandan gəlmədi...Nə gəlersə, mənim sağrıma gəlsin”, deyər əlini yanına vurur, üzünü o tərəfə, sağrısını ərinə döndərər. Min söylərsən, birini eşitməz,ərin sözünü qulağına almaz ...”*.

Buradakı *“Nuh peyğəmbərin eşşəgi əslü”* ifadəsi Nuh peyğəmbərlə bağlı bir əfsanə ilə əlaqədardır. Belə ki, əfsanəyə görə, gəmisini təmir etdirən

Nuh peyğəmbər bir qızı olduğu halda gəmini təmir edən üç ustaya qızını verəcəyini söz verir. İş başa çatanda çıxılmaz vəziyyətə düşən peyğəmbərin iti də, eşşəyi də qıza çevrilir, it və eşşəkdən dönən qızlar bu heyvanların xasiyyətlərinə uyğun hərəkət edirlər.

Göründüyü kimi, qədim folklor qaynağı olan əfsanələrimizdə də qadınlar xasiyyətlərinə görə qruplara bölünürlər: insan, it,eşşək xislətli.

Nağıllarımızda da belə bölgüyə rast gəlirik: ipək qarı, köpək qarı, napak qarı...hətta küpəgiran qarı!

Ancaq “Dastan”ın qadın qəhrəmanları ən layiqli, nümunəvi, bu günü-müzə, sabahımıza örnək ola biləcək qadınlardır.

“Dastan”da qadına böyük hörmət, ehtiram diqqəti çəkir.İslamaqədərkı təfəkkürümüzün məhsulu olan bu zəngin xalq örnəyində nə çoxnikahlılıq, nə də qeyri-qanuni nikah təqdir olunur. Əksinə, cəbanla pəri qızının nikahından qeyri-qanuni ovlad Təpəgöz doğulur ki,o da oğuzların başına zaval gətirir, nankorluq, vəhşilik rəmzinə çevrilir...

“Kitabi-Dədə Qorqud”cəmiyyəti nəcib əxlaqi dəyərlərin ensiklopediyasıdır.

Ulularımız qadın adını həmişə uca tutmuş, qadını “yıxılan evin dirəyi” sanmışlar. “Dastan”da qadın cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvüdür; ona görə də evin kişisi onu özünə arxa, dayaq, məsləhətçi hesab edir: *“Dirsə xan dişi əhlinin sözü ilə ulu toy eylədi, hacət dilədi...”*.

“Kitabi-Dədə Qorqud”da diqqəti

cəlb edən, əsas qəhrəman səviyyəsinə yüksələn, “evin dayağı” olan qadınlardır. Dirsə xanın xatunu, Boyu uzun Burla xatun, Banu Çiçək, Sarı donlu Selcan xatun, Dəli Domrulun xatunu... belə qadınlardandır.

“Dastan”dakı qadın obrazlarını səciyyələndirən ümumi cəhətlər ondadır ki, onlar tək-cə qadın-ana, qadın-gəlin, namuslu, sədaqətli həyat yoldaşı, böyük ürəkli, kövrək qəlbli analar deyillər, onlar, eyni zamanda, at çapmaqda, qılinc oynatmaqda, qurşaq tutmaqda, kəmənd atmaqda, düş-mənlə vuruşub baş gətirməkdə oğuz igidlərindən geri qalmayan qəhrəmandırlar.

Bütün bunlarla yanaşı, bu qadınlar fərdi-psixoloji temperamentləri ilə bir-birindən seçilən zəngin obrazlar silsiləsi təşkil edirlər.

“Dastan”da “qadın” sözünün leksik-semantik tutumu da müasir dilimizdəkindən fərqlidir. Burada “qadın” məfhumu “xatun” sözü ilə ifadə edilib. “Qadın” sözü isə “xanım” mənasında işlənir. “Dastan”ın müqəddiməsindəki “*Qaravaşa don geyirsən qadın olmaz!*” deyimini də fikrimizi aydın sübut edir.

“Dastan”da qadın, ilk öncə, vəfali həyat yoldaşı, övladı üçün hər şeyə hazır olan anadır. Dirsə xanın xatunu “Dastan”da həm vəfali həyat yoldaşı, hə də həssas, qayğıkeş, kövrək qəlbli ana obrazı kimi diqqəti cəlb edir.

Oğuz ellərinin saygılı bəylərindən olan Dirsə xan da sevimli qadınını düzgün qiymətləndirir, onu belə öyür:

Bəri gəlmiş, başım baxtı, evim taxtı!

Evdən çıxıb yürüyəndə sərvi boylum!

*Topuğumda sarmaşanda qara saçlım!
Qurulu yaya bənzər çatma qaşlım!
Qoşa badam sığmayan dar ağızlım!
Güz almasına bənzər al yanaqlım!
Qadınım, dirəyim, döləyim!*

Vəfali həyat yoldaşı olmaqla yanaşı, həm də kövrək qəlbli ana olan bu qadın oğlunun ilk dəfə ova getdiyini görəndə bu hadisəni şadyanalıqla qeyd etmək üçün “*atdan aygır, dəvədən buğra, qoyundan qoç qırdırır*”, “*Qanlı oğuz bəylərini toylayalım*”, deyir. Ancaq oğlunun qayıtmadığını görəndə ananın “*qara bağı sarsılır, düm ürəyi oynayır*”, “*qara qıyma gözləri qan-yaşla dolur*”, ərinə üz tutub deyir:

İki vardın, bir gəlirsən, yavrum qanı?

Qara gərdəndə bulduğum oğul qanı?

Çıxsın mənim kor gözüm, a Dirsə xan, yaman səyir,

Kəsilsin oğlan əmən süd damarım yaman sızlar.

Ərindən bir cavab ala bilməyən bu qadın qırx incə belli qızı da yanına alıb oğlunu axtarmaq üçün Qazlıq dağına gəlir. Qana bulaşmış yaralı oğlunu tapıb, onun yarasına dağ çiçəkləri ilə ana südündən məlhəm qoyur.

Ərinin şərəf və ləyaqətini düzgün qiymətləndirən, ona hörmətlə yanaşan ana oğlunda atasına qarşı nifrət hissi oyatmır, əksinə, onu vaxtiə oxla yaralayaraq dağa atan atasını bağışlamağa çağıraraq deyir: “*Baban sənə qıydısa, sən babana qıymağıl, oğul!*”

“Dastan”ın ikinci əsas qadın obrazı Burla xatundur. Oğuz qadınlarının ən dəyərli mənəvi keyfiyyətlərini özündə

cəmləyən Burla xatun dastanın əsas qəhrəmanlarından olan Salur Qazanın arvadı, Uruz bəyin anasıdır.

Şöklü Məliyin “qara donlu kafirləri” Qazanın yurdunu talayanda Burla xatunu qızlarla birgə əsir alaraq onu qızlardan ayıraraq hər cür təhqir etməyi, ləyaqətini alçaltmağı düşünür. Burla xatunu tanımaq üçün oğlu Uruzu şişə çəkib ətindən qızlara yedirtmək istəyirlər: kim yeməsə o, Burla xatun olacaq.

Bu müdhiş xəbəri eşidən Burla xatun oğluna üz tutub soruşur:

“...Sənin ətindən, oğul, a yeyəyimmi?”

Yoxsa sası dinli kafirin döşəyinə girəyimmi?

Ağın Qazanın namusunu sındırayımı?..”

Qeyrətli, məğrur oğul ana namusunu, ləyaqətini hər şeydən üstün tutaraq cavab verir: “*...Sağın, qadın ana! Mənim üzərimə gəlməyəsən!.. Onlar bir yedigində sən iki yegil! Səni kafirlər bilməsinlər, duymasınlar!..”*

Burla xatun oğlunun sərt cavabından sarsılıb, “*bıldır-bıldır gözünün yaşını rəvan edərək, boynu ilə qulağını alıb düşür, küz alması kimi al yanağını dartıb yırtır, qarğı kimi qara saçını yolur, “Oğul! Oğul!...”* deyərək zarlıq qılıb ağlayır.

“Dastan”da Burla xatunun zahiri körkəmi də diqqəti cəlb edir; boyu uzun, beli incə, yanaqları qırmızı, saçları qaradır.

“Dastan”da qəbul edilmiş etik normalara uyğun olaraq, Burla xatun həm də igidlik, cəsurluq nümunəsidir. Şərəf

və ləyaqətini, ərinin namusunu hər şeydən yüksək tutaraq ən çətin sınaqlardan da mətanətlə çıxan Burla xatun döyüş meydanının da ər-igidinə çevrilir, qılinc qurşanıb əri Qazan xandan əvvəl döyüşə girir: “*Məgər, xanım, Boyu uzun Burla xatun oğlancığın andı, qərarı qalmadı, qırx incə belli qız, oğlanla qara aygırın dardırdı, bütün mindi, Qara qılincin quşandı, “Başım tacı Qazan gəlmədi”, deyə izin izlədi getdi. Gələ-gələ Qazana yaxın gəldi. Qazan halalını tanımadı...”*

“Dastan”da üçüncü əsas qadın obrazı Banu Çiçəkdir. “Evin dirəyi” qadınlardan olan Banu Çiçək Oğuz bəylərindən Baybecanın qızı, Bəybura oğlu Bamsı Beyrəyin beşikkərtmə adaxlısıdır.

Oğuz igidləri evlənmək istərkən atalarından belə dilək dilərmişlər: “*Baba, mana bir qız alı vergil kim, mən yerimdən durmamış ol durmuş ola! Mən qara-qoç atıma minmədən ol minmiş ola! Mən qırma varmadan ol mana baş gətirmiş ola!..”*

Banu Çiçək də məhz bu xüsusiyyətlərə malik qızıdır; o, at çapır, Beyrəklə güləşir, ox atır və s.

Banu Çiçək bahar çiçəkləri kimi saf, təmiz, sədaqət, ləyaqət, namus nümunəsidir: nişanlısı Beyrəyi 16 il gözləyir, “ölüm” xəbəri alındıqdan sonra onu məcburən Yalınçığa vermək istərkən qan-yaş töküüb yasa batır.

Ancaq kafir əlindən qurtulub gələn Beyrəyi tanıyınca “*cübbəsilə-çuxasilə Beyrəyin ayağına düşür*”, sevinclə ata minib Beyrəyin ata-anasına muştuluğa

gedir.

“Dastan”ın at minən, qılınc qurşanan Amazonka qeyrətli qadın obrazlarından biri də Sarı donlu Selcan xatundur. Onun sorağı ilə gəlmiş, çətin sınaqlardan keçən oğuz igidi Qanturalıya ilk baxışdan aşıq olan Selcan xatun onu itirə biləcəyindən narahat olub həyəcan keçirir:

“...Qanturalı niqabın sərpdı. Qız köşkdən baxırdı. Daraqlığı boşaldı, kədisi mavladı. Öysəl olmuş dana kimi ağzının suyu axdı. Yanındakı qızlara dedi: “həqtəala atamın könlünə rəhmət eləsə, kəbin kəsib məni ol yigidə versə. Bunun kimi yigit heyf ola ki, cənavərlər əlində həlak ola!”, dedi.

Oğuz igidinin məhəbbətini qazanan, sevgisinə tapınan, uzaq ellərdən oğuz ellərinə öz sevgisi və sədaqətini gətirən bu igid qız da mahir at çapan, qılınc oynadan, ox-yay dartan cəsur

döyüşçü kimi təqdim olunur:

“Selcan xatun at saldı, “aman” deyəni öldürmədi. Elə sandı kim, düşmən basıldı, qılıncının balçığı qan odaya gəldi”.

“Dastan”ın ən maraqlı və bitkin, mükəmməl qadın obrazlarından biri də Dəli Domrulun xatunudur. Bu fədakar qadın etibarın, sədaqətin, ülvi məhəbbətin rəmzidir. Bu vəfalı qadın, hətta ərinin yolunda özünü qurban verməyə hazırdır:

“Qadir tanrı tanıq(sahid-R.R.) olsun!

Mənim canım sənın canına qurban olsun !”

Zəngin surətlər qalereyası təşkil edən “Kitabi-Dədə Qorqud”un qadınlar dünyası igidlər-ərənlər dünyasının bir zərrəsi, naxışı, bəzəyidir. Yenilməz xalqımızın ululuq, əzəmət rəmzidir bu igid, qeyrətli, ləyaqətli qadınlar - xatunlar!...